

ЕКОНОМІЧНА КЛАСТЕРІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто кластерний підхід як інструмент підвищення конкурентоспроможності регіону та окремих суб'єктів економічної діяльності. Досліджено переваги та бар'єри щодо формування кластерних об'єднань в Україні. Визначено заходи успішного розвитку промислових кластерів в регіонах.

In this article the author considers cluster approach as a tool to increase the competitiveness of the region and the separate economic entities. There are benefits and the barriers to entry the association cluster formation in Ukraine are researched. The measures of successful development of industrial clusters in the regions are defined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Актуальність розвитку кластерів в Україні обумовлена тим, що в умовах світової глобалізації та реструктуризації економіки, зростання конкурентоспроможності як окремих регіонів, так і держави в цілому, повинно здійснюватися за рахунок впровадження таких інституційних механізмів, що компенсують деструктивні процеси в економіці держави.

У зв'язку з цим, питання підвищення конкурентоспроможності національної економіки для України як основного чинника забезпечення належного рівня економічної та національної безпеки є одним з найактуальніших.

Перспективним шляхом підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації є продукування та оперативне впровадження інновацій. Дієвим механізмом епохи глобалізації є гнучкі об'єднання суб'єктів господарської діяльності для досягнення і посилення конкретного господарського ефекту. Такими об'єднаннями є кластери.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років.

На сьогодні розвиток банківської системи України стримується значними територіальними диспропорціями щодо забезпечення банківськими послугами окремих регіонів. Причому за цим показником Україна відстає від багатьох інших держав. Приклади подолання зазначених проблем надано в цілому ряді фундаментальних робіт провідних українських вчених і фахівців, в яких розроблено теоретичні основи та практичні рекомендації.

Рекомендації в цій сфері мають вагоме значення – їхня реалізація дозволить розробляти комплекс заходів, направлених на розвиток оптимальної функціональної мережі установ банку з метою отримання максимального економічного та соціального ефекту від надання повного обсягу існуючих послуг, які враховують специфічні потреби клієнтів конкретного регіону країни.

Виділення невирішеної раніше частин загальної проблеми. Проблеми розвитку регіонів на основі впровадження кластерного підходу є достатньо вивченою в теоретичному аспекті. Докладно концепція економічної кластерізації досліджена в роботах закордонних та вітчизняних авторів, зокрема: М. Войнаренко, П. Гайдуцького, А. Маршала, А. Миграняна, М. Портера, С. Соколенко, В. Трет'яка [1-6]. Крім того, регіональний напрям досліджень є особливо актуальним в українських реаліях, що відмічено такими вченими економістами як: А. Череп, Н. Коваленко, Р. Сорока, В. Дубницький, С. Марковецький, С. Раєвський тощо [7-10].

Слід зазначити, що в роботах цих авторів висвітлюється довід розвинених країн щодо створення кластерних схем. Проте, комплекс проблем, пов'язаних з розробкою та реалізацією кластерного підходу стосовно інтеграційних перетворень українських підприємств, є новим і недостатньо вивченим.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення ролі регіональних банківських установ у розвитку промислових кластерів та ефективного розвитку територій. Досягнення поставленої мети зумовлює вирішення наступних завдань, а саме:

- визначити чинники, що стримують розвиток бізнесу в Україні та основні бар'єри в кооперації учасників кластеру;
- дослідити питання щодо формування загальної схеми регіонального промислового кластеру;
- визначити етапи створення промислового кластеру в рамках регіону;
- сформулювати висновки та напрямки подальшої роботи щодо підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан економічної системи України характеризується змінами в організації виробництва на міжнародному та національному рівнях, що стає основою для формування нового типу економічних відносин між економічними суб'єктами, а також розвитку нових механізмів досягнення їх економічних цілей. Цим цілям відповідає методологія формування кластерів конкурентоспроможності, які, будучи за своєю сутністю міжгалузевими комплексами, дозволяють здолати моногалузеву структуру виробництва та диспропорції у розвитку вітчизняних промислових регіонів.

Кластер (від англ. cluster – скупчення, зосередження) – це об'єкт економічної агломерації фірм, тісно пов'язаних галузей, які взаємно сприяють зростанню конкурентоспроможності одна одної [11, с. 53; 7, с. 148].

Основна мета кластеру – підвищити внутрішню та міжнародну конкурентоспроможність його членів за рахунок комерційного й некомерційного співробітництва, наукових досліджень та інновацій, освіти, навчання і заходів політики підтримки [12, с. 3-4].

Об'єднання у кластер чи підприємницьку мережу здійснюється на основі симбіозної взаємозалежності між різними бізнес-суб'єктами за принципом синергізму, (рис.1.)

Джерело: розроблено автором з урахуванням [20, с. 36]

Рис. 1. Кластерна проблематика за М. Портером

Згідно рисунку, кластерні об'єднання формують специфічний економічний простір з метою розширення сфери вільної торгівлі, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів, а отже, виконують функції структуроутворюючих елементів глобальної системи.

Результатом формування економічних кластерів є підвищення й міжнародної конкуренції країни – для всієї економіки держави кластери виконують роль точок зростання внутрішнього ринку і бази міжнародної експансії, тому й стають причиною крупних капіталовкладень.

За думкою М. Портера, конкурентоспроможність країни слід розглядати через призму міжнародної конкурентоспроможності не окремої її фірми, а саме кластерів, причому принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси [11, с. 53]

Сьогодні, на етапі розвитку економіки України 2010-2020 рр., кластери можуть бути ефективним інструментом інтенсифікації розвитку вітчизняного підприємництва і підсилення ринкових позицій суб'єктів економічної діяльності. В економіці України можливість кластеризації послаблюється низькою кваліфікацією робочої сили та незадоволенням рівнем її відтворення, нестачею доступного капіталу, слабкістю технологій, недостатньо розвинутою системою освіти і науки, недосконалими громадськими інститутами (рис. 2).

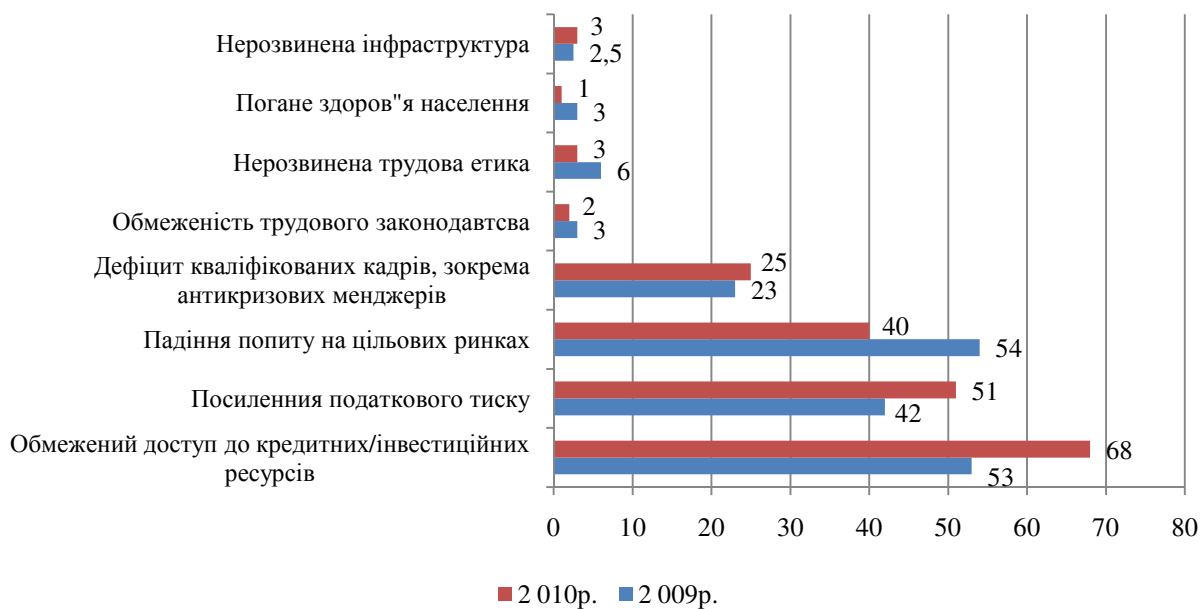

Рис. 2. Рейтинг факторів, що стримують розвиток бізнесу в Україні [13, с. 5]

У зв'язку з вищезазначеним, питання підвищення конкурентоспроможності національної економіки для України як основного чинника забезпечення належного рівня економічної та національної безпеки є найактуальнішим (рис. 3).

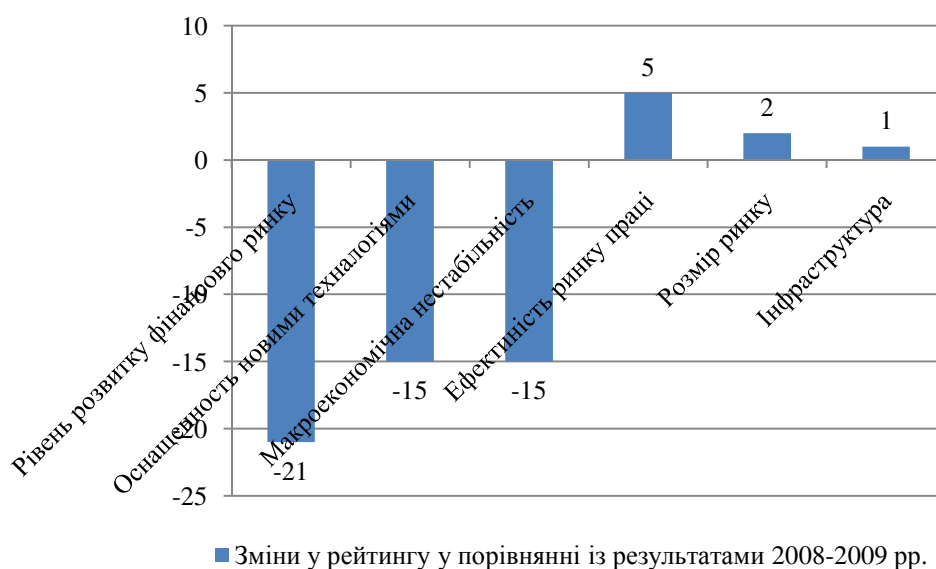

Рис. 3. Динаміка ІМК (індексу міжнародної конкурентності) України за вибірковими складовими [13, с. 4]

Перспективним шляхом підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації є продукування та оперативне впровадження інновацій (табл. 1).

Виходячи з наведених даних у таблиці, на сьогодні, в наслідок обмеження подальшого екстенсивного зростання регіонів України, зокрема Одеського, загострення диспропорцій економічного розвитку регіонів, складного фінансового стану, збитковості та невисокої конкурентоспроможності значної частини промислових підприємств, розбалансування районних, міських і обласного бюджетів та негативних демографічних тенденцій, гостро постає питання необхідності вдосконалення існуючої регіональної економічної системи.

Таблиця 1.

Основні показники соціально-економічного розвитку України та Одеського регіону

Показники	За станом на кінець року:	
	2009	2010
1. Валовий регіональний продукт (у цінах попереднього року, %)		
Одеська область	111,9	86,9
Україна	102,3	84,9
2. Індеси промислової продукції (до відповідного періоду попереднього року, %)		
Одеська область	111,2	79,8
Україна	112,8	109,7
3. Темп зростання(зменшення) валової продукції сільського господарства (до відповідного періоду попереднього року, %)		
Одеська область	100,7	100,3
Україна	105,4	105,3
4. Обсяги інвестицій в основний капітал(до відповідного періоду попереднього року, %)		
Одеська область	64,7	98,0
Україна	56,3	97,1
5. Прямі іноземні інвестиції(до відповідного періоду попереднього року, %)		
Одеська область	107,4	101,0
Україна	112,5	111,6
6. Коефіцієнт покриття експортом імпорту		
Одеська область	0,56	0,48
Україна	0,87	0,85
7. Рівень рентабельності операційної діяльності підприємств, %		
Одеська область	7,1	5,3
Україна	3,6	4,8
8. Приріст/зменшення населення (до відповідного періоду попереднього року, %)		
Одеська область	-0,05	-0,10
Україна	-0,39	-0,70
9. Рівень безробіття (від 15 до 70 років) (у % до економічно активного населення)		
Одеська область	6,6	5,8

Україна	8,6	8,0
10. Індекс міжнародної конкурентоспроможності		
	Рейтинг (з 152 країн)	Бал
Україна	82	3,96
Зміни за період у порівнянні з попереднім роком	-10	-0,12
- фактор 3: інноваційний розвиток	80	3,42
Зміни за період у порівнянні з попереднім роком	-14	-0,23

Джерело: [14, с.17-25 ; 13 с. 3]

Вперше концепцію бізнес-кластерів в Україні було застосовано в 1998 р. На сьогодні в Україні функціонують близько 25 кластерів, що створені без підтримки держави – організаційно-управлінська та економічна інновація, зокрема такі, як: Хмельницька область (швейний, туристичний, будівельний, харчовий, продовольчий та сільського туризму), Івано-Франківська область (туризм та декоративний текстиль), Черкаська область (транспортні перевезення), Житомирська область (добування та переробки каменю), Полтавська область (виробництво екологічно чистої продукції), Одеська область (винний кластер), Харківська область (машинобудівельний кластер), Рівненська область (кластер з деревообробки) [15, с. 116].

Перспективними видами економічної діяльності національного господарства України, в результаті кластерних об'єднань у регіонах (існує близько 50 потенційних кластерів), відіграватимуть наступні (табл. 2).

Серед пріоритетних секторів для формування кластерів в Одеській області є наступні: транспортно-логістичний комплекс, рекреаційна сфера, агропромисловий комплекс, зокрема кластер підприємств виноробства, машинобудування, промисловість будівельних матеріалів, сфера високих технологій [18, с. 14].

Таблиця 2.

Пріоритети кластерних об'єднань у регіонах України [16, с. 181; 17]

Напрямок діяльності	Найбільш перспективні області для кластеризації	Кількість діючих банків в регіоні станом на 01.04.2011 р. (од.)
Гірничодобувний	Дніпропетровська, Донецька, Луганська	13; 11; 2
Металургійний	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька	13; 11; 3
Машинобудівний	Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, м. Київ та Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Харківська, Хмельницька, Черкаська	-; 13; 11; 3; 112; -; 2; 3; 2; 9; -; -
Хімічний	Вінницька, Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Запорізька, Сумська	-; 13; 2; 11; 3; 2
Суднобудівний	АР Крим та м. Севастополь, Миколаївська, Одеська	2; -; 9
Приладобудування та електроніка	Вінницька, м. Київ та Київська, АР Крим та м. Севастополь, Харківська, Хмельницька	-; 112; 2; 9; -
Деревообробки	Волинська, Житомирська, Закарпатська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Полтавська, Сумська, Чернігівська	1; -; 1; 1; 112; 4; 3; 2; 3
Народних промислів	Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Полтавська, Чернівецька	1; 1; 4; 3; -
Оздоровлення та туризму	Закарпатська, Івано-Франківська, АР Крим, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, м. Севастополь, Херсонська	1; 1; 2; 4; -; 9; 3; 1; -
Рибогосподарський	Запорізька, АР Крим, Миколаївська, Одеська, м. Севастополь, Херсонська	3; 2; -; 9; 1; -
Будівельний, легкої промисловості, агропромисловий, харчовий тощо	Практично всі області	177

Кластеризація регіону має підтримуватися завдяки як створенню потужної інфраструктури, так і розвитку системи оздоровчих закладів, такої специфічної галузі як туризм тощо.

Далі. В процесі розвитку кластера економічні ресурси починають перетикати до нього з ізольованих галузей, які не можуть використовувати їх так само продуктивно(рис. 4).

На основні результатів аналізу діяльності кластерів визначено *основні бар'єри в кооперації*, а саме: відсутність взаємної довіри між партнерами; конфлікт інтересів з партнерами по кластеру; відсутність фінансування та фінансових мотивацій; повільне реформування фінансового сектору; географічна віддаленість; відсутність спільних ідей, можливостей, технологічної бази тощо.

Отже, найважливішим елементом кластерного принципу розвитку регіону є встановлення постійного діалогу всіх учасників процесу – малих і великих підприємств, владних структур, сервісних і науково-дослідницьких організацій, системи професійно-технічного утворення, ЗМІ тощо. При формуванні промислових кластерів необхідно враховувати вертикальні (постачальники/споживачі), горизонтальні коопераційні та інші господарські зв'язки (загальна база споживання ресурсів, повністю сумісні технології) на регіональному рівні.

У світовій практиці з'явилася тенденція, характерна для великих компаній: делегування виробництва проміжних продуктів і сфери ключових послуг іншим, у тому числі й малим підприємствам.

Такий підхід впливає на малий бізнес (МСБ в Україні виробляє близько 5-7 % ВВП; в МСБ зайнято близько 10 млн. чол.), сприяючи його промислово-інноваційній орієнтації й досягненню якісно нового рівня технологій, організації й управління виробництвом у всіх інших сферах господарської діяльності. Оскільки конкурентоспроможність сучасних економік, зокрема української, пов'язана з наявністю тісних зв'язків між їхніми секторами, є доцільним системне формування промислових кластерів навколо ключових галузей.

Джерело: розроблено автором з урахуванням [7; 9; 16; 18; 19]

Рис. 4. Загальна схема регіонального промислового кластеру

Є доцільним також включити до них сферу дистрибуторських послуг та регіональну банківську систему, що дозволяє наблизити продукцію й технології до кінцевого споживача (рис. 5).

Одним із напрямків реалізації посередницької функції банків характеризує регіональний аспект банківської діяльності. З цієї точки зору, ефективність здійснення банками своєї

посередницької місії залежить від регіональної структури банківської системи, фінансових можливостей регіонів генерувати необхідні грошові потоки, та, відповідно, від їх здатності формувати попит на позикові кошти.

Під регіональною банківською системою розуміють підсистему банківської системи країни, що є сукупністю взаємодії різних по величині та видам послуг що надаються банками, їх філіями, небанківськими кредитними організаціями, зареєстрованими в регіоні, а також розташованими на території філії українських банків інших регіонів та іноземні фінансові інститути.

Банки, зареєстровані в регіоні, та філії банків інших областей можуть виконувати такі ролі, як: створення нових робочих місць для кадрів високої кваліфікації та випускників ВУЗів; сприяння виконанню доходної частини регіонального бюджету за рахунок податкових надходжень, виступаючи в якості спонсорів добродійних і соціальних програм.

Високий рівень розвитку банківської системи регіону може позитивно позначитися також на розвитку суміжних ринків, за рахунок збільшення попиту на продукцію і послуги постачальників і розробників інформаційних технологій і устаткування для банківського бізнесу, будівельних компаній, сфери торгівлі й послуг.

Таким чином, і корпоративний сектор і домогосподарства виграють як власне від розвитку регіональної банківської системи за рахунок збільшення доступності широкого спектру банківських послуг, так і за рахунок позитивного впливу фінансового сектора на економіку та соціальну сферу регіону.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проаналізувавши досвід створення економічних кластерів можна зробити висновок, що:

1) залученню банків у процес інноваційного зростання регіону сприяють сім факторів, які визначають розвиток регіональної мережі банків:

- банківський ринок (підприємства; фізичні особи; конкуренція; мікроекономіка);- регіональна економіка (ресурси регіону; галузева структура; особливий статус регіону);

- географія (вид населеного пункту; зовнішні перевезення; внутрішній транспорт); кадровий потенціал (наявність банків; профільні навчальні заклади);

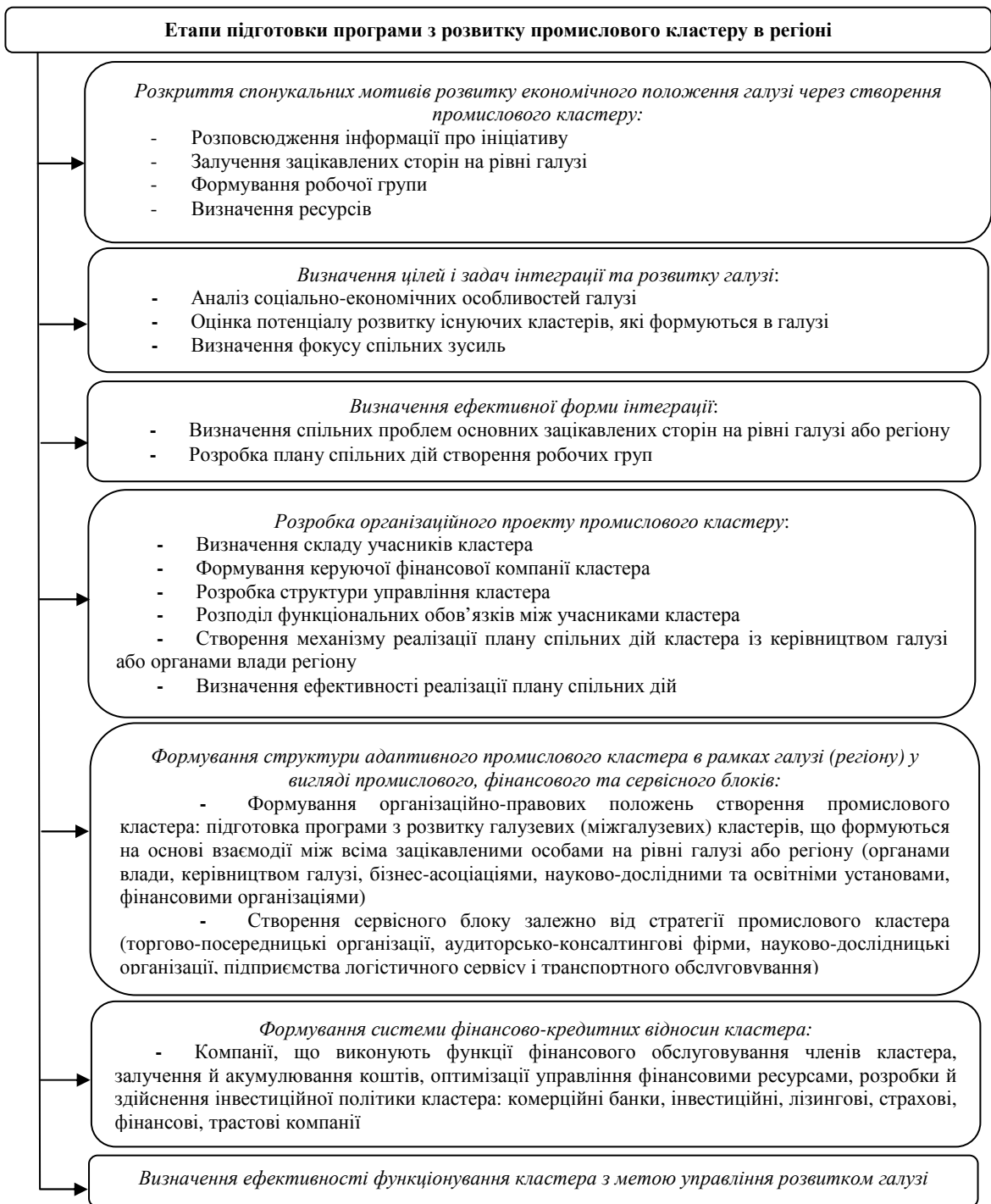
- перспективи регіону (міжнародні; інвестиційно-приватизаційні; внутрішньо-економічні; зацікавленість акціонерів);

матеріально-технічна база (кількість банківських установ; банки, що перебувають на санації; банки, що не сформували статутний капітал); *місцева влада* (зовнішня підтримка регіону із центру; відносини з місцевою адміністрацією; криміногенна обстановка; засоби масової інформації);

2) перевага та новизна кластерного підходу полягає в тому, що він додає високу значущість мікроекономічній складовій, а також територіальному й соціальному аспектам економічного розвитку. Крім того, він пропонує ефективні інструменти для стимулювання регіонального розвитку;

3) кластерний підхід дає змогу підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торговельних асоціацій, дослідницьких й освітніх установ в інноваційному процесі – він дає змогу реалізувати найбільш важливі взаємозв'язки в технологіях, навичках, інформації, маркетингу й споживчих запитах, які характерні для цілого комплексу підприємств і галузей – ці взаємозв'язки впливають на спрямованість і темпи інновацій, а також на конкурентоспроможність кінцевої продукції;

4) регіональні банківські системи є підсистемами банківської системи країни, відповідно, ролі та проблеми функціонування банківських систем окремих регіонів слід розглядати в контексті взаємозв'язків з іншими елементами національної банківської системи, тим більше що масштаб міжрегіонального перерозподілу капіталу в країні постійно зростає;

Джерело: розроблено автором з урахуванням [7; 9; 16; 18; 19]

Рис. 5. Етапи створення промислового кластера в рамках регіону

5) успішному розвитку кластерних систем в Україні сприятимуть:

- розробка та затвердження довгострокової програми інноваційного розвитку країни на 25 років;
- розробка та утвордження законів про: венчурну інноваційну діяльність; державну підтримку розвитку високих технологій; пріоритетах підтримки наукових досліджень; кластерну модель економічного розвитку;
- створення Всеукраїнського науково-методологічної ради з кластеризації з відділеннями в областях;
- здійснення в кожному регіоні аналізу конкурентоспроможності із застосуванням кластерної моделі;

- створення інформаційно-аналітичної системи обслуговування учасників кластерних об'єднань, зокрема моніторинг, обмін досвідом;
- розробка системи показників ефективності діяльності кластерів для державної звітності;
- визначення джерел фінансування та державної підтримки кластерного розвитку;
- створити регіональні банківські системи та сприяти подальшому їх розвитку як учасників кластерних систем;
- введення програм в ВУЗах підготовки спеціалістів для промислових кластерів тощо.

Література

1. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні /М.П. Войнарченко //Економіст. –2000. – №1. –С. 29-33.
2. Корпоративні аспекти стратегії економічного та соціального розвитку України до 2015 року /П.І. Гайдучкий //Формування ринкових відносин в Україні. –2004. –№10 (41). – С. 5-8.
3. Маршал А. Принципы экономической науки: В 3 т. Т.1. Экономическая мысль Запада /Альфред Маршал. – М.: Прогресс, 1993. –416 с.
4. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой [Электронный ресурс] /А.А. Мигранян //Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – 2002. – Т.2. –№ 3. – Режим доступа: <http://krsu.edu.kg/vestnik/v3/index.htm>.
5. Портер М. Международная конкуренция/Майкл Портер: пер. с англ. В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. –896 с.
6. Соколенко С.И. Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры /С.И. Соколенко. – К.: Логос, 2002. – 646 с.
7. Роль державних органів у формуванні кластерів та їх вплив на розвиток регіонів /А.В. Череп, Н.М. Коваленко //Коммунальное хозяйство городов: научно-технический сборник. – 2010. – № 94. – С. 146-153.
8. Кластеризація промисловості та регіональний розвиток /Роман Сорока //Инновационные инструменты и кластерный поход в реализации государственной региональной политики: опыт Украины и других европейских стран: материалы V международной научно-практической конференции (Севастополь, 02-03 июня 2010 г.). – С. 49-58.
9. Вітчизняний довід трансформації паливно-енергетичного комплексу регіону на основі виробничих мережевих структур – кластерів /В.І. Дубницький, С.О. Марковецький //Инновационные инструменты и кластерный поход в реализации государственной региональной политики: опыт Украины и других европейских стран: материалы V международной научно-практической конференции (Севастополь, 02-03 июня 2010 г.). – С. 33-44.
10. Раевский С.В. Кластерная концепция организации структуры экономических регионов /С.В. Раевский, Ю.В. Винокурова //Региональная экономика: теория и практика. –2007. – № 5 (44). – С. 15-20.
11. Кластера к засіб підвищення конкурентоспроможності національної економіки /Т.В. Дзядук //Економічний простір. –2008. – №20/2. – С. 51-58
12. Кластери та інноваційний розвиток України/ Український фонд підтримки підприємництва. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/ckfinder/userfiles/files/lib_bissnes/klasterS.pdf
13. Отчет о конкурентоспособности Украины 2010. Навстречу экономическому росту и процветанию. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.feg.org.ua/docs/Competitiveness_report_2010_ru.pdf
14. Соціально-економічний розвиток регіонів України /Державний комітет статистики України. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.twirpx.com/file/426869/>
15. Кластер як перспективна форма реструктуризації підприємств виноробства /Є.В. Лазарева, Г.В. Карпінська //Стратегії розвитку підприємства в умовах ринкової економіки: Прометей. – 2008. – № 2(26). – С. 114-119.

16. Маркетингове забезпечення кластеризації економіки на регіональному рівні /Олександр Телетов //Маркетинг і менеджмент інновацій. –2011. – №1. – С. 176-184.
17. Інформація про власників істотної участі у банку за станом на 01.04.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gov.ua>.
18. Одеса шукає шляхи розвитку. Кластерна ідеологія регіонального розвитку: проблеми формування та синергія функціонування /Жанна Хельгін //Економіст. – 2010. –№ 5. – С. 14-15.
19. Кластерная теория экономического развития [Электронный ресурс] /Т.В.Цихан //Теория и практика управления. – 2003. – №5. – Режим доступа: <http://www.uptp.ru>
20. ClustersandtheNewEconomicofCompetition /М. Porter// WorldEconomy. – Volum 76. – P.